

Jaśmina Korczak-Siedlecka, *Przemoc i honor w życiu społecznym wsi na Mierzei Wiślanej w XVI–XVII wieku* (Monografie Fundacji na rzecz Nauki Polskiej), Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2021, ss. 459, ISBN 978-83-231-4475-5.

Książka Jaśminy Korczak-Siedleckiej jest kolejną pracą omawiającą życie społeczne na wsi w okresie staropolskim, która ukazała się na rynku w ostatnich latach i jest ukoronowaniem starań o stopnie naukowe¹. Przyznać jednak trzeba, że ludność chłopska, mimo że stanowiła zdecydowaną większość populacji dawnej Polski i Rzeczypospolitej Obojga Narodów, pozostaje na marginesie współczesnych badań historycznych. W związku z tym zamiast historyków o dziejach ludności wiejskiej piszą ostatnio socjologowie, kulturoznawcy i filozofowie, próbujący umieścić swoje publikacje w nurcie tzw. historii ludowej i dyskursie o niewolnictwie. Autorzy ci w sposób niezgodny z zasadami naukowymi, bez znajomości warsztatu i źródeł historycznych, konstruują pewną wizję przeszłości silnie obciążoną stereotypami i mitami. Tworzona przez nich narracja wykorzystywana jest w publicystyce o szerokim zasięgu społecznym, ale także zaczyna być elementem dyskusji politycznych, choć niewiele ma wspólnego z wynikami badań historycznych. W tym kontekście praca J. Korczak-Siedleckiej jest szczególnie istotna. Po pierwsze, autorka nie posługuje się w niej metodologią kwantytatywną, odrzucaną *a priori* przez krytyków badań historycznych dotyczących dawnej ludności wiejskiej. Po drugie, używa koncepcji wypracowanych przez współczesną socjologię i inne nauki społeczne. Po trzecie wreszcie, nie korzysta tylko ze źródeł normatywnych, ale przede wszystkim ze źródeł dokumentujących praktykę prawną. Wśród tych ostatnich najważniejsze były księgi sądowe Mierzei i Szkarpawy, sporządzone przez administrację Gdańska – właściciela dóbr, których mieszkańcy znaleźli się w kręgu zainteresowania badaczki. Władzę sądową sprawował tam jeden z burmistrzów gdańskich, a sąd obradujący w centrum dóbr – w Sztutowie, stanowił drugą instancję, po sądach sołtysich (dokumentacja tych ostatnich niestety się nie zachowała). Poważne przestępstwa z kolei, jak duże kradzieże czy zabójstwa, kierowano do rozpatrzenia do gdańskiej rady miejskiej.

Na potrzeby swojej rozprawy J. Korczak-Siedlecka wyselekcjonowała 825 spraw sądowych dotyczących przemocy i honoru. Dobierając zestaw źródeł, metodę badawczą oraz określając zakres merytoryczny pracy, autorka posłużyła się zestawem pojęć wywodzących się z socjologii. Przede wszystkim przyjęła definicję przemocy amerykańskiej badaczki Mary Jackman: „Za przemoc będą uważane wszelkie działania, które wyrządzają szkody, do nich prowadzą lub nimi grożą; działania te mogą być fizyczne, ustne lub pisemne, a szkody fizyczne, psychiczne, materialne lub społeczne” (s. 11).

¹ Spośród innych monografii z ostatnich lat warto wyróżnić następujące opracowania: Małgorzata KOŁACZ-CHMIEL, *Mulier honesta et laboriosa. Kobieta w rodzinie chłopskiej późnośredniowiecznej Małopolski*, Lublin 2018; Mateusz WYŻGA, *Homo movens. Mobilność chłopów w mikroregionie krakowskim w XVI–XVIII wieku*, Kraków 2019.

W kręgu zainteresowania J. Korczak-Siedleckiej miały więc znaleźć się zarówno same akty przemocy (zatem działania fizyczne i werbalne), jak i ich skutki, zwłaszcza społeczne. Pojęcie honoru natomiast wymagało holistycznego podejścia do zagadnienia: socjologicznego, językowego i antropologicznego. Autorka analizowała źródła w języku niemieckim i musiała wyłapać szeroki wachlarz konotacji wiążących się z terminem *Ehre*.

Recenzowana praca składa się z pięciu rozdziałów poświęconych kolejno: przemocy werbalnej, przemocy fizycznej i przemocy seksualnej oraz zjawisku przemocy i honoru w relacjach rodzinnych i w stosunkach społecznych. Zostały one poprzedzone rozbudowanym wstępem prezentującym metodę badawczą, źródła oraz region, którego dotyczą podjęte studia.

Zdecydowana większość analizowanych spraw sądowych (65%) związana była z przemocą werbalną (łączącą się czasem z przemocą fizyczną). Autorka przyjmuje, że „wyzwanie, obrażanie, pomawianie i grożenie” to wypowiedzi performatywne, czyli „wpływające na sytuację życiową adresata oraz sprawcy aktu” (s. 55). W związku z tym, że kultura wiejska okolic opisywanych w książce była kulturą honoru, głównym celem przemocy werbalnej było właśnie jego podważanie. Sprawca przemocy swoimi słowami godził w honor („Wyzwał go od szelmy i złodzieja, a jego żonę od kurwy”, s. 53), a sąd na wniosek pokrzywdzonego miał moc honor przywrócić. W pierwszym rozdziale książki J. Korczak-Siedlecka analizuje wyzwiska (w przypadku kobiet związane z seksualnością, ale często odwołujące się również do pochodzenia etnicznego), oszczerstwa (czyli świadome rozgłaszanie nieprawdziwych zarzutów), przewiska, plotki, groźby i przekleństwa. Szczególną uwagę zwraca na sprawy o oszczerstwa, gdy stawia się zarzut czynienia czarów.

Drugi rozdział recenzowanej monografii ma być według autorki poświęcony nie tyle formom i skutkom przemocy fizycznej, ile jej ukrytym znaczeniom i celom (s. 132). Wynika to z tego, że zaledwie 12% spraw sądowych dotyczących przemocy fizycznej wiązało się z zagrożeniem życia, długotrwałym uszczerbkiem na zdrowiu czy cieleśnym cierpieniem. Pozostałe przypadki zaskarżonych ataków fizycznych oznaczały lekkie obrażenia lub w ogóle nie zostawiały śladów na ciele. W związku z tym J. Korczak-Siedlecka zwraca uwagę na rozumienie pojęcia ciała i integralności cielesnej mieszkańców wsi gdańskich. Według badaczki dla chłopów Szkarpawy i Mierzei częścią ciała było również ubranie czy pościel i wbrew utartym poglądom, choć przemoc fizyczna była w okresie wczesnonowożytnym zjawiskiem powszechnym, to nie była powszechnie akceptowana. Ponad połowa oskarżeń o przemoc fizyczną dotyczyła głowy (w tym twarzy), która była kluczowa z punktu widzenia integralności ciała i związana była ze zjawiskiem honoru. Co ciekawe, wśród analizowanych spraw nie było oskarżeń o uszkodzenie organów płciowych. Rozdział kończy się próbą opisanie schematu bójki zawierającego takie elementy, jak: a) wyzwianie do walki, agresja werbalna jako odpowiedź na prowokację; b) walka z użyciem wypowiedzi ustnych, zapowiedź przemocy; c) walka z użyciem przemocy fizycznej; d) włączenie w bójkę osób trzecich, walka za pomocą broni; e) erupcja przemocy fizycznej w zbiorowej bójce; f) zakończenie: ucieczka i próba pozasądowego załatwienia sprawy.

Rozdział poświęcony przemocy seksualnej obejmuje analizę przypadków przemocy fizycznej, jak również werbalnej. Oprócz przypadków gwałtu lub jego usiłowania przeanalizowano sprawy związane z molestowaniem seksualnym. Wszystkie przypadki

dotyczyły kobiet będących ofiarami czynności, a badaniom poddano okoliczności zdarzenia, sposób postępowania sprawców, strategie obronne ofiar i reakcje społeczne. Autorka pracy podkreśla ścisły związek honoru kobiety z jej seksualnością, ale też pewien poziom przyzwolenia społecznego na np. molestowanie (m.in. w karczmie). Do nieakceptowanych zachowań można było zaliczyć namawianie do stosunku seksualnego, dotykanie i odsłanianie intymnych części ciała, wchodzenie do łóżka kobiety wbrew jej woli (s. 193), a także agresję słowną, której odbiór jednak zależny był od okoliczności zajścia, np. samotności ofiary czy przewagi fizycznej sprawcy. Z kolei wszystkie analizowane w publikacji sprawy o gwałt dotyczyły panien, wdowy i mężatki nie wnoszący oskarżeń. Sprawcami gwałtów rejestrowanych w sprawach sądowych byli zaś zazwyczaj kawalerowie. Jaśmina Korczak-Siedlecka zwraca też uwagę na przypadki zgwałcenia narzeczonych, których konsekwencją była ciąża. Wówczas ślub oznaczał zwrócenie honoru pannie. Sporo miejsca w książce zajmuje też analiza przemocy seksualnej wobec służących, zarówno ze strony męskiej części czeladzi, jak i pracodawców.

Według autorki recenzowanej pracy bardzo rzadko na kartach analizowanych źródeł sądowych pojawiała się przemoc mężów wobec żon. Zresztą zarówno prawo (rewizja toruńska prawa chełmińskiego), jak i poglądy myślicieli czy teologów lutekańskich dopuszczały stosowanie przemocy w relacjach małżeńskich z wyjątkiem nadmiernego karcenia ciężarnej żony. Przemoc stosowana w rodzinie nie była uznawana za wystarczający powód do ogłoszenia rozwodu. W ograniczonym stopniu na karty ksiąg sądowych trafiały też przypadki znęcania się nad dziećmi. Zwykle na przemoc wobec dzieci reagowano dopiero, gdy małoletnim groziła utrata życia, na co dzień zaś bicie traktowano jako element wychowawczy. Częściej niż skargi żon/matek trafiały do sądu oskarżenia o stosowanie przemocy przez partnerów wnoszone przez kobiety żyjące w związkach nieformalnych.

Dużą część rozdziału książki poświęconego przemocy w stosunkach społecznych dotyczy służby. Autorka wskazuje w nim, że „kontrola nad stopniem przemocy stosowanej przez pracodawców była tak mała, że o nadużycia nie było trudno” (s. 279). Dochodziło do niej w konfliktach o zakres obowiązków czy wysokość pensji, ale ofiarami bywali nie tylko służący oraz inni pracownicy najemni (np. sezonowi), lecz także pracodawcy. Jak pokazuje J. Korczak-Siedlecka, przemoc stosowano również w relacjach między parafianami a pastorami, a nawet między samymi urzędnikami kościelnymi. Końcowa część ostatniego rozdziału książki dotyczy relacji między poddanymi a rządzącymi, w tym przemocy między mieszkańcami badanych wsi a urzędnikami na tle polityki miasta. Analizy w tym zakresie zostały uzupełnione opisem przemocy w relacjach międzysąsiedzkich i wobec zwierząt.

Recenzowana książka jest przykładem bardzo udanego, nowoczesnego studium z zakresu historii społecznej. Pod wieloma względami jest to praca pionierska, która może być naśladowana, gdyż źródła dotyczące życia codziennego chłopów w innych regionach kraju, zwłaszcza wiejskie księgi sądowe, dają nie mniejsze możliwości badawcze niż materiał wykorzystany przez J. Korczak-Siedlecką. Autorka precyzyjnie zaprezentowała we wstępie swoje założenia i konsekwentnie je w kolejnych rozdziałach realizowała, wykazując się dużą świadomością metodologiczną i dojrzałością interpretacyjną. Mimo że wykorzystano w pracy dokumentację setek spraw sądowych, badaczka nie uległa pokusie prezentacji zwielokrotnionych egzemplifikacji, ale przedstawiła

pogłębioną analizę z wnioskami o charakterze syntetycznym i bardzo uniwersalnym. Na szczególne docenienie zasługuje bardzo sprawne przeniesienie na grunt języka polskiego niełatwego i bardzo niejednoznacznego słownictwa związanego z przemocą i honorem używanego przez niemieckojęzycznych autorów źródeł.

Z perspektywy badacza stosunków gospodarczych i demograficznych wypada zgłosić kilka drobnych zastrzeżeń do zaprezentowanych przez J. Korczak-Siedlecką interpretacji, czy też ewentualnie wyrazić parę refleksji dotyczących uwarunkowań społeczno-ekonomicznych funkcjonowania wspólnot wiejskich w dobrach Gdańska. Pewnym niedostatkiem natury kwantytatywnej jest to, że autorka skrupulatnie wyliczając typologię kilkuset procesów sądowych, nie pokusiła się o próbę szacunkowego określenia udziału spraw związanych z przemocą i honorem w całości działalności sądu w Sztutowie. Warto chyba też głębiej zastanowić się nad znaczeniem wysokości kar sądowych za popełnianie przestępstwa w kontekście ich społecznego odbioru. Jaśmina Korczak-Siedlecka zauważyła, że w przypadku przemocy werbalnej cechą charakterystyczną „były relatywnie niskie kary, a i to głównie pieniężne, lub w ogóle ich całkowity brak” (s. 61). Aż chciałoby się zapytać, co sprawiało, że za niektóre typy przemocy werbalnej sąd orzekał kary pieniężne, a w jakich przypadkach sędziowie uznawali, że publiczne oczyszczenie znieważanej osoby jest wystarczające? W tym kontekście może należałoby się też przyjrzeć karom za molestowanie (do 50 florenów węgierskich), odszkodowaniom za przemoc seksualną i przypadkom kary śmierci za gwałt. Mimo że autorka często i prawidłowo korzystała z fundamentalnej dla historii rodziny i gospodarstwa domowego ludności chłopskiej monografii Michała Kopczyńskiego², obejmującej swym zakresem terytorialnym częściowo także tereny Prus Królewskich, przydatne byłyby także inne opracowania demograficzne, zwracające uwagę na wiek zawierania małżeństw, skalę poczęć przedślubnych czy odsetek dzieci rodzących się poza małżeństwami. Pozwoliłyby one w jeszcze lepszy sposób spojrzeć na kontekst i okoliczności pojawienia się przemocy seksualnej, zwłaszcza wśród młodych. Zapewne przydatne w analizie relacji rodzinnych byłyby też teksty powstałe w ramach dyskusji wokół głośnego artykułu Tine de Moor i Jana Luitena van Zandena z 2010 r., poruszającego kwestię dobrowolności zawarcia małżeństwa i pewnej równowagi płci w związku małżeńskim w późnym średniowieczu i początkach epoki nowożytnej³. Być może warto byłoby też spojrzeć na kwestię przemocy i honoru przez pryzmat nierówności ekonomicznych wśród chłopów tworzących społeczności wiejskie na Mierzei Wiślanej. Wyrażone jednak uwagi mogą stanowić jedynie pewne uzupełnienie na marginesie znakomitej książki.

Piotr Guzowski*

 <https://orcid.org/0000-0002-6494-4217>

² Michał KOPCZYŃSKI, *Studia nad rodziną chłopską w Koronie w XVII–XVIII wieku*, Warszawa 1998.

³ Tina DE MOOR, Jan LUITEN VAN ZANDEN, *Girl power: the European marriage pattern and labour markets in the North Sea region in the later medieval and early modern period*, *The Economic History Review*, vol. 63: 2010, issue 1, s. 1–33.

* Wydział Historii i Stosunków Międzynarodowych, Uniwersytet w Białymstoku

 guzowski@uwb.edu.pl

BIBLIOGRAFIA

- De Moor, Tina and Jan Luiten van Zanden. "Girl power: the European marriage pattern and labour markets in the North Sea region in the later medieval and early modern period." *The Economic History Review* 63/1 (2010): 1–33.
- Kończak-Chmiel, Małgorzata. *Mulier honesta et laboriosa. Kobieta w rodzinie chłopskiej późnośredniowiecznej Małopolski*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2018.
- Korczaż-Siedlecka, Jaśmina. *Przemoc i honor w życiu społecznym wsi na Mierzei Wiślanej w XVI–XVII wieku*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2021.
- Kopczyński, Michał. *Studia nad rodziną chłopską w Koronie w XVII–XVIII wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Krupski i S-ka, 1998.
- Wyżga, Mateusz. *Homo movens. Mobilność chłopów w mikroregionie krakowskim w XVI–XVIII wieku*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej, 2019.

